

Ett möte med Fotevikens lagman

I lagmanshuset vid Tinghällstredet kan man, om man har tur, träffa på lagman Sven. Huset är det först besökaren i staden möter; det ligger till höger innanför Sönderport. Här inne sitter han, storskrävlaren. För det måste man väl kalla en man som tror att han är rikast i staden.

”Självklart är det så. Jag är så rik att när jag vaknar på morgonen snyter jag ut silvermynt ur näsan min!”

”Så typisk honom”, säger Olof silversmed. ”Visserligen har han gömt undan silver under golvet sitt men inte är det stor tyngd i den silverpåsen!”

Jag sitter med lagmannen inne i husets inre kammare. En väggfast bänk, ett långbord, en snidad praktstol och en stor säng finns härinne. Varifrån kommer dessa saker?

”Vi hade en gång en man i staden som hade rest mycket uppe i de okristna och barbariska ödemarkerna norr om Skåne och det var han som gjorde möblerna. Sängen såg han hos en norsk

stormannakvinna i Oseberg och bänken med sina rundstavar är också från hennes bostad. Stolen är en vacker sak med varghuvud. Den såg han uppe i västgötarnas land i en kyrka som hette något på Suntak, om jag nu minns det hela rätt.”

Lagmannen tittar klurigt på mig och fnattar sig samtidigt i sitt vita skägg.

”Och du! På bänkgaveln lät han hugga ut två bilder. På ena sidan en dromond, alltså den östromerske kejsarens krigsskepp, tillsammans med det stora djuret som vaktar hans tron. Och på andra sidan en hiskelig bild av samma djur sett framifrån.”

Lagman Sven höjer ett varnande finger.

”Dessa bilder har jag satt här därför att jag räknar kung Harald Blåtand och hans släkt i Danmark för de rätta arvtagarna till Fotevikens vikingarrike. Men säg inget till kung Björn, då kommer det osämja mellan honom och mig”!

Bakgrunden: Rättsväsendet och de tidiga lagarna

Fotevikens vikingastad håller sig med en egen lagman. Ordet lagman i äldre tid finns emellertid endast belagt inom det tidigmedeltida Sverige. Den äldsta till namnet kända är Karl av Edsvära från Västergötland som var verksam på 1130-talet. Han efterföljdes av sonen Algot Karlsson som efterträddes av sonen Sigtrygg Algotsson som i sin tur efterträddes av sonen Algot Sigtryggsson. Det torde således inte vara någon tvekan om att lagmansämbetet gick i arv.

Även om titeln lagman inte känns utanför Sverige under denna tid betyder det givetvis inte att det inte funnits lagkunniga män i övriga Norden. Självklart har det funnits sådana. Minsta form av rättstänkande fordrar ju att någon står i spetsen för kunskapen om lagar och förordningar. Vad dessa män i denna sin utövning hade för titel är dock, förutom i Sverige och på Island, inte känt. På Island bar den lagkunnige titeln "lagsagoman".

En av de äldsta detaljerade rättshandlingar som möter oss från Norden finns nedtecknad i slutet av 800-talet. Det är Rimbert, Ansgars efterträdare som ärkebiskop i Hamburg/Bremen, som beskriver sin företrädares

färd till Birka i Sveariket under slutet av 820-talet. I Birka träffade de kungen som hade att fatta beslut om missionärerna fick lov att bygga en kyrka i staden:

"När kungen hade fått reda på deras uppdrag, diskuterade han saken med sina män och gav dem sedan med allas bifall tillstånd att vistas där och predika Kristi evangelium."

Denna episod visar inte på några lagparagrafer men den ger en bild av att kungen varit tvungen att följa ett regelverk som bestod i att ha sina mäktigaste män med sig när det skulle fattas viktigare beslut.

Ansgar återvänder senare till Tyskland men tvingades på 850-talet att återvända till Birka för att på nytt få lov att ha kristna präster i staden. Kungen mottog då missionären med glädje men det fordrades officiell lottkastning för att få Kristi utsända godkända. Ute på det öppna fältet och inför kungens samlade hövdingar verkställdes lottdragningen, den första kända i svensk historia. Lotten föll till tyskarnas fördel. Erimbert utsågs till ny präst på platsen och Ansgar återvände hem till Tyskland.

Tingvalla på Island var platsen för öns vikingatida Allting.

Det som möter oss i dessa berättelser om Ansgars besök i Birka är troligtvis det urgamla tingsförfarande. Tinget baserades på stormännens röster där kungen var tvungen att spela med för att behålla sin maktposition. Tinget i sig självt fordrade emellertid ett accepterat regelverk vilka man hade att rätta sig efter. I Norge finns två gamla lagar bevarade som med sina namn visar att det var dessa som gällde vid speciella ting, den s.k. "Gulatingen" och "Frostatingslagen". Det berättas att omkring 930 sändes en islänning vid namn Ulfljótr till Norge för att lära sig Gulatingen. Efter tre år återvände han fullärd till Island. Här skapade han Ulfljóts lag. Samtidigt sökte man efter en bra samlingsplats för det nya isländska tinget. Platsen blev Thingvellir eller Tingvalla. På denna plats hölls sedan Alltinget, ett ting för hela Island. Hit kunde alla fria män söka sig under tingsmötena som höll vid bestämda tider. Skyldiga att alltid komma till tingsmötena var de 36 "godar", dvs. hövdingar, som innehade "godord".

Tinget började med att "Allsherjargodi", ägaren till marken närmast tingsplatsen, helgade detta och nedkallade gudarnas välvilja. Sedan steg lagsagomannen fram och redogjorde för upplägget för det aktuella tinget. Därefter valde godarna ut fyra domstolar, en för varje fjärding av ön. Dagen efter samlades alla på det s.k. "Lagberget". Här pekade lagsagomannen ut de platser där domstolarna skulle sitta samt nämnde också alla de rättsfall som skulle tas upp i domstolarna. Under den tid tingen varade samlades också "Lagrätten". Denna bestod av ca 140 personer vilka bland annat hade att välja lagsagoman på tre år i taget.

Trots denna till synes väl fungerande rättsapparat blev resultaten inte alltid rättvisa. Godarna mutades och rent våld kunde förekomma där mäktiga hövdingar och deras anhängare stod mot varandra. Dödsfall kunde också inträffa i dessa bataljer på tingsplatsen.

Tinget på Island sammanträdde således under öppen himmel. Liknande har varit fallet vid tingsförhandlingar i de andra nordiska länderna. Äldre geografiska ortnamn visar var dessa platser en gång funnits. I Skåne fanns ett antal centralbygder och dessa kom i slutet av vikingatiden att bilda olika härad. Inom varje härad har det funnits en tingsplats och nära denna häradets avrättningsplats. Liksom tingsplatsen kan avslöjas genom ett "ting"-namn kan man utläsa var avrättningsplatserna legat genom namn med ordformen "galge". Oxie häradets tingsplats låg t.ex. i sydvästra delen av bymarken där det gamla namnet "Tingdammen" och "Galgebacken" är nog som talande belägg. Hur var det då för Skytts härad i sydvästra Skåne, söder om Oxie härad? Här låg tings-

platsen troligtvis strax norr om Hammarlövs kyrka. Fortfarande minner en gammal bronsåldershög med namnet "Tingshögen" om platsen. Öster om denna ligger en annan hög, "Galgehögen". Att de på tinget dömda här avslutat sina liv är inte långsökt att tänka sig.

En av de tidigaste lagtexterna för Danmark gäller kungen och hans närmaste män, hans s.k. hird. Denna lag kallades för "Vederlagen" och var en form av strafflag. Lagen hade troligen sin bakgrund i det faktum att det under Knut den stores regenttid i början av 1000-talet bildats en stående kunglig, väpnad styrka på tretusen "huskarlar" vilka bildade ett inbördes broderskap. Vederlagens text börjar sålunda:

"Detta är Vederlagen, som Knut kung (Knut VI), Valdemars son och Absalon ärkebiskop lät skriva, som den var i gamle Knuts dagar. Gamle Knut (Knut den store) var kung i Danmark och England och Norge och Samland (norra Tyskland) och hade samlat en stor hird från alla länderna som han var kung över, och han kunde inte haft dem tillsammans i lugn och

Kung Knut VI, död 1202. Samtida målning i Stehag kyrka i Skåne.

fred utan att rätten var stark och styv så att ingen skulle djärvas att göra någon ont.”

Lagen var alltså skapad för kungen och hans hird. Den består av ett antal regler men också straffen för de som bröt mot dessa. Det framskymtar också att i kungens hird fanns en strikt hierarki vilken bl.a. visade sig i vilken plats vid gillesbordet man hade:

”Om någon klagar över att någon lagsbroder har gjort honom orätt då ska saken avgöras på huskarlsmöte. Kan han visa det med två lagsbröders vittnesbörd och med helig ed då ska han (den skyldige) sitta en man längre ner än han satt förr.”

Den skyldige fick således byta ner sig till en sämre plats vid bordet. En annan av lagparagraferna stadgade att: ”Förbryter någon i laget sig med hugg eller med sår, då ska han jagas ur kungens gård med nidingns namn och fly alla de länder som Knut är kung över.”

Nu bar det sig dock inte bättre än att den förste att bryta dessa regler var instiftaren själv, kung Knut den store: ”Lagens givare, kung Knut, blev nämligen en gång medan han ännu satt i fred och ro i England, så upptänd av vredens vanvett att han drog sitt svärd och högg ner en av sina härmän.” Hirden sammanträdde genast men de var alldeles rådvilla hur de skulle göra. Inte kunde de väl döma sin egen kung? De beslöt då att kungen skulle knäböja på ett kläde som var utbredd på golvet mitt i salen och i denna ödmjuka ställning invänta sin dom. Efter att kungen gjort så reste hirdmännen dock kungen och förlät honom brottet men klagjorde också att i framtiden skulle alla undantag från lagen vara omöjliga att göra.

Vederlagen var en form av gårdsrätt inom en begränsad grupp av människor. Annat var det med den eller de lagar som gällde för folket. Här kommer våra svenska landskapslagar och danska och norska lagar för olika geografiska områden in i bilden. I Norge räknas de tidigare nämnda Gulatingslagen och Frostatingslagen bland de äldsta medan på Island fanns Ulfjótis lag men också en lag med det märkliga namnet ”Grågås”. I Sverige räknas den äldre Västgötalagen till de äldsta landskapslagarna. Danmark har tre äldre landskapslagar, Jyske lag, Själlandske lag och Skånska lagen, alla nedtecknade på 1200-talet.

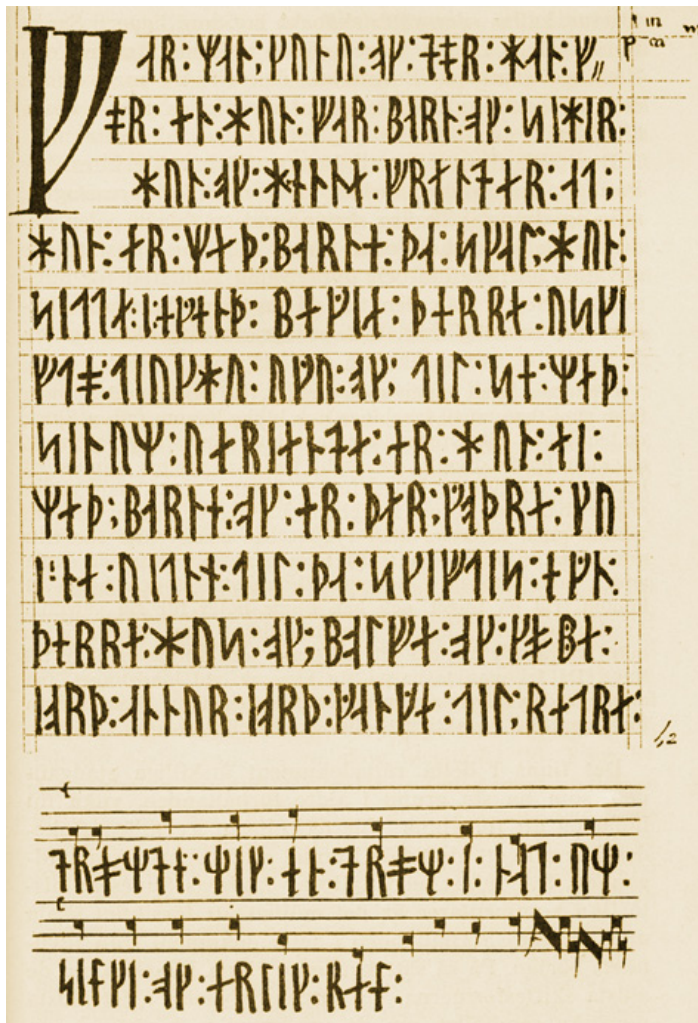
Den Skånska lagen skrevs ner någon gång mellan åren 1202-1216 men denna version bör gå tillbaka på äldre, numera okända förlagor. Lagen räknas som en av de äldsta i dag kända landskapslagarna i Norden. Den gällde i hela den danska landsdel som idag benämns Skåneland, dvs. Skåne, Blekinge, Halland och

Bornholm. Den överensstämmer därmed med Lunds stifts domäner och man kan här skymta kyrkans roll även i utformandet av en världslig lagbok. En medeltida källa anger också denna lagbok som ”den rätta skånska lag, som ligger i Sankts Lars kyrka i Lund”, dvs. den förvarades i domkyrkan. Vi känner i dag den Skånska lagen genom flera medeltida avskrifter, varav två härrör från ca 1300. En av dessa är unik så till vida att den helt är skriven i runskrift. I detta manuskript finns också återgivet en folkvisetext från tiden med tillhörande noter, en av de äldsta i sitt slag i Norden.

I Skånska lagen reglerades viktiga saker såsom frågor kring arv, bråk om jordegendomar, hur förfara vid dråp och människoskador, relationer mellan trälar och frigivna och om stölder men också frågor om hor och lönskaläger m.m. Totalt uppgår lagen till 224 paragrafer. Under rubriken ”Dråp” stiger det dåtida ättesamhället fram där blodshämnd har varit vanligt. Om någon slagit ihjäl en person kan mördaren tillsammans med medlemmar ur sin ätt vid landstinget

Ärkebiskop Absalon, död 1201. Samtida målning i Stehag kyrka i Skåne.

Sida ur den skånska lagen, skriven med runor. Längst ner en notsatt folkvisa med texten "Drömde mik en dröm i nat um silki ok ärlik päl".

köpa sig fri genom att betala mansbot. Friköp kunde emellertid endast ske om de två ätterna kunde förlikas, om inte skulle mördaren dömas fredlös. Han hade då att få saken prövad i den kungliga rätten där slutlig dom fastställdes.

Så sent som under början av 1200-talet var dråp ett vanligt förekommande brott i Skåne. Ärkebiskop Andreas Sunesen, död 1228, skrev att "efter tillskyndan av människosläktets fiende ha alltid människor i våra bygder varit böjda för att begå dråp, varigenom de ha övergett änglarnas fred och hängett sig åt djävulsk osämja". Det sägs till och med i en kunglig förordning från år 1200 att Skåne "framför andra länder i vårt rike hemsökes av mandråp." Uppenbart har här den gamla traditionen om blodshämnd levt kvar länge. Med blodshämnd avses det förhållande att om en person i en annan ätt slår ihjäl någon i din egen ätt har din ätt rätt att slå ihjäl någon i den andra ätten.

För att förstå det senvikingatida och tidigmedeltida samhället måste man skilja på den världslig rätt som

kungen stod bakom och den kyrklig rätten som ytterst dikterades av påven genom ärkebiskopen. Dessa två motpoler skulle senare under medeltiden bli föremål för ständig träta och fiendskap. För att manifesteras den kyrkliga rätten lät ärkebiskop Eskil utfärda den skånska kyrkorätten vilken inleds med en förklarande text:

"Detta är den rätt som satt var på målstämma i stenhuset mellan Lund och Dalby av Eskil ärkebiskop i Lund och av Tord landsdomare i Skåne efter alla skåningsars bön, ty att rätten var alltför hård förr."

Datomet är också angivet i manuskriptet: "Från den dag då världen var skapad och till den dag då denna rätt var satt, sextusen vintrar och tre hundra och fyrtio och en, fem månader mindre och två veckor och två dagar. Och sedan Gud var boren (född) i denna värld och till dess denna lag var satt, tusen vintrar och hundra och fyrtio och en vinter och sju månader och tolv dagar." Maken till krånglig skrivning får man söka efter. Man skulle lika gärna kunna ange året på ett enklare sätt: 1141.

I kyrkorätten stadgas hur folket och kyrkans män skulle förhålla sig till varandra. Givetvis har det också funnits regler för hur innevärdarna i de tidiga städerna skulle uppträda. Dessa stadslagar gick under namnet "Björköarätt" eller "Birkrätt". Namnets ursprung är diffust. Man har ofta kopplat samman det med den rättslag som skulle ha funnits på Björkö där Birka låg. Denna förklaring verkar dock osäker, utgående från den äldre forskning då man trodde att Birka som stadsliknande vikingasamhälle var unikt i Norden. Så har ju knappast varit fallet.

De äldsta kända Björköarätterna är från Nidaros och Bergen i Norge, båda från 1100- och 1200-talen. I Skåne fanns den skånska stadsrätten, eller "Bjärke-rätten", från senast mitten av 1200-talet. Denna är baserad på de rättsliga regler som funnits i Lund vilket framgår av inledningstexten: "Detta är den rätt som man kallar vara bjärkerätt, den i Lund är." 57 paragrafer stadgar bildar här det regelverk man som stadsinnevärdare hade att hålla sig till – allt från frågor om jordegendomar och stölder till hur man skulle döma om någon varder dräpt i horsäng.

Brott skulle givetvis resultera i straff. Adam av Bremen, som skrev sin bok på 1060-talet, berättar om bestraffningar i Danmark vid denna tid:

"Det enda av dessa ting som jag har ansett nödvändigt att beröra är att kvinnorna genast säljs, om de har bedrivit otukt. Om männen har förbrutit sig mot kungens värdighet eller har gripits för något annat

brott, föredrar de att halshuggas framför att bli pis-kade. Där finns inte något annat straff än avrättning eller trädöm, och man sätter sin ära i att visa glädje, när man blivit dömd. Ty tårar och klagan och andra uttryck för hjärtats ånger, som vi anser hälsobringande, avskyr danerna till den grad, att ingen får begråta sina synder eller sina anhörigas död.”

I ett tillägg till Adams manuskript finns följande beskrivning: ”Bilan hänger på torget, synlig för alla, och hotar de skyldiga med dödsstraff. Om det händer att ett sådant utmäts, kan man se den dödsdömde med jublande glädje gå till sitt straff liksom till ett gästabad.”

I de skånska lagarna möter man olika typer av straff vilka givetvis varit helt beroende på brottet eller skadans art. Böter var uppenbart något som användes flitigt. Givetvis var detta ett sätt för de rika att lättare komma undan en brottsförseelse. Andra straffformer var att dömas fredlös, att bli stympad, att hudstrykas eller att avrättas.

I Skånelagens 145:e paragraf stadgas om hur tingmännen ska behandla en tjuv:

”Tingmän ska efter lagen döma tjuv till att hängas för en halv marks mån och ej för mindre. Stjäl han mindre, då må de döma av honom huden eller vilken annan lem som de vilja, eller att han varde träl i kungens gård. För tingmännen äga välde att göra med honom evad de vilja. Så snart han kommer på tinget, för en halv mark må man hänga upp tjuven och ej för mindre. Men stjäl man fem penningar, då må man binda honom och föra till tings och göra det med honom som tingmännen vilja. Ändå är han tjuv om han stjäl en penning. Är han kyrkobrytare eller mördare, då kan de döma honom till hjul.”

Graden av straff var alltså helt beroende på värdet av det stulna. Gränsen för dödsstraff var ½ mark. Under ½ mark ner till 5 penningar var det hudstrykning eller lemlästning, exempelvis avskärande av ett öra. Under fem penningar ska man inte ta tjuven till tinget men ändå behandla honom som tjuv – vad nu detta har inneburit? Hjulstraffet innebar avrättning varefter kroppen styckades och lades på ett hjul till allmänt beskådande.

Skadade man någon fick man betala böter. Beloppet var olika stort för olika kroppsdelar. I Skånelagens 92 paragraf finns en prislista på lemlästning:

”Mister man näsa sin, då tage han fulla mansböter, så ock för tunga, så ock för bägge ögonen och för båda händer och för båda fötter. Mister man ett öga

En genom hängning avrättad man. Scen från Löderups dopfunt i Skåne från mitten av 1100-talet.

eller en hand eller en fot, då tage han halva mansböter. Mister man redskapen sina i byxor sinom nere, tage fulla mansböter; mister man ettdera, då tage han halva mansböter. Ändå är det ett av dem som till fulla mansböter går om han mister det, det är pitten.”

De sexuella aspekterna i straffregistret var viktiga. I paragrafen 204 under rubriken ”Hor och lönskaläge” finner man t.ex. följande:

”Hittar man annan man i säng med äkta hustru sin och dräper han horkarlen i sängen med henne, då ska han till tings föra både bolster och blöja med tvenne mans vittne, att han dräpte den mannen i sängen med henne och ej annorstädes. När så är gjort ligger han (horkarlen) utanför kyrkogården på ohelig åker.”

Om den äkta mannen misstänkte sin hustru med en annan man kunde denne misstänkte gå fri om han betalade böter på två öres värde eller om han fann tre ärliga män som kunde intyga att han var oskyldig till anklagelserna. Ville kvinnan rentvå sig kunde hon bära glödande järn. Om hon då brännskadas hade mannen rätt att skilja sig från henne. Kvinnan kastades då ut ur huset utan att få något med sig. Mannen fick dock inte gifta om sig så länge kvinnan levde.

Vad innebar det att rentvå sig genom att bära glödande järn, s.k. järnbörd? Med en hand skulle man lyfta ett glödande järn. Därefter lades ett bandage om handen och efter några dagar togs detta bort. Var handen då bränd var detta ett tecken från Gud att man fört falskt vittnesmål. Just om detta sanningstest finns det från 1200-talet en detaljerad beskrivning i Håkon Håkonsons saga. Håkon var son till den norske kungen Håkon Sverreson. Som 13-åring fick han år 1217 överta den norska kronan men snart uppstod misstanke att han inte var av äkta börd; att hans mor ljugit om vem som var den rätte fadern. Man krävde därför att saken skulle utredas genom det gudomligas försorg. Mo-

dern blev därför ålagd att bära glödande järn.

”Strax efter mötet gick kungens moder till kyrkan och fastade inför järnbörden; med henne fastade Sigurd Kungsfrände, Dagfinn Bonde, Andreas Skjaldarband och ännu fler och tolv män var satta att hålla vakt utanför kyrkan.”

Så var det då dags för det heliga provet:

”På den bestämda dagen efter primsången bar kungens moder järn och det försiggick på det bästa sätt. Närvarande var kungen och ärkebiskopen och andra

Platsen för Skytts häraids vikingatida och tidigmedeltida ting låg troligtvis här, invid landsvägen strax norr om Hammarlövs kyrka norr om Trelleborg. Den gamla bronsåldershögen bär fortfarande namnet ”Tingshögen”.

landets hövdingar, också jarlen av Orkneyöarna. Men den dag då bandaget skulle tas av handen blev det sagt till kungen att några av jarlens män ville infinna sig, hemligt beväpnade, och kungen befallde därför Jon Staal, Guttorm Gunneson, Begard Beradal och Baard Brimsten att de skulle beväpna sina underlydande och gäster och befinna sig ute vid Kristkyrkan när bandaget blev avtaget. På den bestämda dagen kom kungen och ärkebiskopen, jarlen och andra hövdingar alla till Kristkyrkan. Och då kungens moders hand blev lyft, då visade Gud med sin barmhärtighet här ett märkligt järtecken i det att hon var helt oskadad; alla sa att hennes hand var nu mycket vackrare än innan hon bar järnet.”

En intressant detalj är att i berättelsen även insmugit sig ett avsnitt som visar hur man kunde fuska med provet:

”Det fanns hos jarlen en man som hette Sigar, en förständig och bildad man. ... Han gick under onsdagen

innan järnbörden skulle verkställas till Dagfinn Bonde och sa: 'Jag vet att ni är mycket bekymrad för er sak men då jag vill kungen väl så ska jag lära er ett konststycke som inte är till skada. Jag känner till en speciell ört. När jag med den gnider kungens moders hand så ska hon tryggt kunna bära detta järn och vara oskadad.' Dagfinn Bonde svarade: 'Gud löne dig för din goda vilja, du är en förständig man; men var någonstans växer då denna ört, som har en sådan kraft i sig?' Sigard svarade: 'Denna ört växer på ditt och på var mans hus i Bergen.'”

Det hela slutade med att Dagfinn Bonde körde iväg mannen eftersom han inte trodde att Gud skulle gilla att man fuskade!

Denna händelse skedde i Norge i början av 1200-talet. Redan år 1216 hade emellertid ärkebiskopen Andreas Sunesen utfärdat en lag i Skåne som förbjöd järnbörd som bevis i rättsaker.

De s.k. ”Stadens stenar” användes för bestraffning av brottslingar. Stenarna hängdes runt halsen och sedan drevs den dömda ut ur staden. Stenarna på bilden användes under medeltiden i Ystad.

Detta häfte är framtaget av Fotevikens Museum 2010.
Redaktör: Sven Rosborn.

AmaProf

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

Interreg IVA
ÖRESUND - KATTEGAT - SKAGERRAK